ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-17>

УДК 32.327

Єрмоленко А.О.

Сновська ЗОШ І-ІІІ ст. № 1

Єрмоленко І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ Х. МАККІНДЕРА ТА З. БЖЕЗИНСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ГЛОБАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У даній статті досліджуються точки перетину геополітичних концепцій Х. Маккіндера та З. Бжезинського з їх подальшою проекцією на ХХІ століття. Проаналізовано концепцію «Хартленду» Маккіндера та її використання З. Бжезинським. На основі наведених аргументів встановлено актуальність даних поглядів для розвитку сучасності, зазначено роль України як важливого компонента світових трансформаційних процесів, розглянуто США як важливого актора на геополітичній карті світу та роль «Північного потоку – 2» на європейській арені. Проведено паралель з творчими доробками інших вчених, зокрема Г. Кіссінджера та Н. Спайкмена, які у своїх роботах досліджували схожу проблематику. Зазначено важливість даних поглядів з точки зору глобалізаційних процесів та їх вплив на формування сучасних міжнародних відносин та зовнішньої політики.

Ключові слова: геополітична концепція, Хартленд, Х. Маккіндер, З. Бжезинський, США.

Yermolenko Alla

Snovsk school № 1

Yermolenko Iryna

Taras Shevchenko National University of Kyiv

GEOPOLITICAL CONCEPTS OF H. MACKINDER AND Z. BRZEZINSKI IN THE 21st CENTURY: A GLOBAL ASPECT

Summary. The article is devoted to geopolitical studies of H. Mackinder and Z. Brzezinski in the context of the XXI century. Interest in the works of H. Mackinder and Z. Brzezinski grew significantly at the beginning of the XXI century but despite this fact the relationship between these two concepts is only fleeting in the scientific literature. Nowadays, the geopolitical situation has given a new impact to the study of the geoeconomic space of Eurasia. It makes Mackinder's and Brzezinski's concepts relevant. The paper demonstrates the importance of H. Mackinder concept of Heartland and its further use by Z. Brzezinski. In their works, they give practical recommendations for the regulation of relations between primary and secondary countries and offer a forecast of geopolitical development. They emphasized that the Eurasian space is the main area of concentration of interests. The main goal is analysis of the main provisions of geopolitical concepts of H. Mackinder and Z. Brzezinski for modern transformation processes. The author tries to find intersection points in the views of scientists. Attention is focused on major works such as «The Geographical Pivot of History», «Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction» and «The Grand chessboard». The author analyzes the role of Ukraine as an critical component of modern political relations and USA as a main actor on the geopolitical map of Europe. In this article describes the role of North stream – 2 on European territory. Also the point of view on this issue of H. Kissinger and N. Spikeman are described because they investigated similar issues in their scientific works. The results of the research show that these geopolitical concepts are essential for the formation of modern international relations and foreign policy. It has been found that the strategy of the most developed countries of the world was identified in the scientific works of H. Mackinder and Z. Brzezinski. Summing up the results, it can be concluded that these ideas played a role in shaping the international relations of the XXI century. The findings are of direct practical relevance.

Keywords: geopolitical conception, Heartland, H. Mackinder, Z. Brzezinski, USA.

Постановка проблеми. Сформована на порозі ХХІ століття геополітична ситуація дала новий імпульс дослідженню принципів регіональної структуризації геополітичного і гео-економічного простору всього євразійського материка. У зв'язку з цим, особливої актуальності знову набуває концепція, запропонована Х. Маккіндером, та розроблена на його основі геополітична стратегія З. Бжезинського. Сьогодні при формуванні міжнародних відносин велику роль відіграють саме геополітичні фактори, які багато в чому й визначають напрями зовнішньої політики країн світу. Погляди саме цих дослідників

мають неабиякий практичний інтерес, оскільки дозволяють проаналізувати ті глобалізаційні процеси, які відбуваються у сучасному світі та відповідні трансформаційні перетворення на їх ґрунті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до робіт Х. Маккіндера та З. Бжезинського суттєво зріс на початку ХХІ століття. Якщо в Україні праці Х. Маккіндера не користуються шаленою популярністю, навіть з огляду на наявність перекладів українською мовою, то роботи З. Бжезинського користуються попитом серед науковців. При аналізі геополітичних концепцій Маккіндера варто відзначити науковців І. Оку-

нева, М. Ільїна, В. Куршакова, а також К. Грей та К. Додс. На велику увагу застосовують дослідження праць Бжезинського у Д. Валового, І. Панаїна, В. Крисаченко, Дж. Картера та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях встановлено, що геополітичні концепції Х. Маккіндера та З. Бжезинського посідають значне місце у формуванні сучасних міжнародних відносин. Але концепт співвідношення теорій цих науковців у вітчизняній літературі є лише побіжним, в межах загальної характеристики їх творчих надбань. Оскільки Бжезинський багато в чому бере за основу теорію Маккіндера, то розгляд цих двох думок з точки зору пошуку історичних паралелей є вагомим у сьогодиншньому політичному дискурсі.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття основних положень геополітичних концепцій Х. Маккіндера та З. Бжезинського з точки зору їх актуальності у ХХІ столітті.

Виклад основного матеріалу. Неважко зрозуміти, що саме Х. Маккіндер заклав основи англосаксонської геополітики, яку через півстоліття взяли на озброєння США і Північноатлантичний союз, – усіма можливими способами перешкоджати самій можливості створення Євразійського блоку, створенню стратегічного союзу Росії та Німеччини та геополітичному посиленню Хартленду і його експансії. Саме він формулює базовий концепт євразійства у своїх роботах «Географічна вісь історії», «Демократичні ідеали та реальність» та «Кругла земля», який зводиться до наступної тези: «Хто контролює Східну Європу, той контролює Хартленд; Хто контролює Хартленд, той контролює Світовий острів; Хто контролює Світовий острів, той контролює світ» [8, с. 15]. Він постійно наголошував на тому, що саме євразійський простір є чи не найголовнішим ареалом концентрації інтересів провідних гравців світової політики через велику кількість природних ресурсів, але насамперед, через недоступність [4, с. 10–20]. Надалі З. Бжезинський розвиває ідеї Х. Маккіндера у своїй відомій книзі «Велика шахівниця». Своє бачення світу він будує навколо думки про те, що євразійство віднині базується на іншому процесі – не на контролі Хартленду, і не на зіткненні двох дуг, а на грі на просторах всієї Євразії, останню він називає «шахівницею», де головним актором виступає США, саме контроль і домінування над Євразією повинно бути центральним геополітичним імперативом зовнішньої політики Сполучених Штатів. Доктрина нового американського експансіонізму, що відображена у його численних геополітичних роботах, є своєрідним синтезом геополітичних концепцій британського геополітика Х. Маккіндера. Саме Росії він відводив роль головного геостратегічного гравця, і вважав її певною серцевиною, як її визначив у минулому Х. Маккіндер. Світове господство США буде насамперед полягати в тому, чи вдасться завоювати чи розчленити Хартленд [1, с. 96–110]. У книзі «Велика шахівниця» Збігнев Бжезинський зауважує, що основна ціль американського імперіалізму – це підкорення Євразії, яка на думку британського геополітика Хальфорда Маккіндера є найважливішою геополітичною областю – географічною вісю історії. Відповідно до Мак-

кіндера він розглядає Євразію – Хартленд – як геополітичний простір, що відіграє основну роль у світовій історії [1, с. 30–36].

Можна навести безліч прикладів актуальності вищезгаданих теорій. Україна завжди займала в геополітичних стратегіях англосаксонського світу пріоритетне положення. На мою думку, політичні події, що почалися в Україні у 2013 році і та ситуація, яку ми маємо зараз, а саме: війна на Донбасі, яка триває вже сьомий рік та анексія Криму Російською Федерацією, тісно пов'язані з вищезгаданими концепціями в контексті їх сучасної ретроспективи. Незважаючи на те, що в праці «Демократичні ідеали та реальність» Х. Маккіндер не відводив Україні роль самостійної держави – створення незалежної України передбачалося у його рекомендаціях урядові. Відвідавши за дорученням міністра закордонних справ Д. Керзона Одесу та Новоросійськ з поновленнями Британського Верховного комісара, він мав зустрічі з провідними політиками та військовиками, зокрема з Денікіним. Саме він підкреслив важливість лімітрофних держав, які повинні бути створені між Німеччиною і Росією, щоб «захистити» Росію від Німеччини. Очевидним є натяк автора на те, що Німеччина і Росія могли б бути розділені на кілька держав. Це стосується і України, яка повинна бути відокремлена від Росії [3]. Схожу думку ми знаходимо у Бжезинського, він вважав, що без України, Росія не зможе стати євразійською імперією, відповідно не отримає величезних природних ресурсів та виходу до чорного моря. Тобто Україна, у думках Бжезинського, повинна бути незалежною і суверенною країною і таким чином, позбавити Росію домінуючого положення [1, с. 46–47]. З цього боку можна згадати Кіссінджера, звичайно, в деяких аспектах його погляди є протилежними до З. Бжезинського (зокрема він скептично ставився до членства України в НАТО), але визнавав необхідність існування сильної і незалежної України, яка не повинна бути «оборонною стіною» для Заходу чи Росії, а відігравати роль своєрідного мосту між ними [7]. Окрім того, в Стратегії національної безпеки США 2015 року чітко визнається факт російської агресії щодо України, а відповідно на неї повинні бути міжнародні зусилля під керівництвом США на підтримку українського народу. Зазначається, що США будуть прагнути до стримання російської агресії та допоможуть союзникам і партнерам протистояти російському примусу упродовж тривалого терміну, у разі виникнення необхідної потреби [6, с. 25].

Одна з головних ідей Х. Маккіндера, сьогодні у ХХІ столітті набуває актуальності також у світлі сучасних міжнародних відносин між «основними» і «другорядними акторами». Необхідно підкреслити, що З. Бжезинський та Х. Маккіндер чітко не розставляють крапки над «і». Навпаки, описуючи історію виникнення настільки складного переплетіння відносин, дають практичні рекомендації щодо їх регулювання та пропонують свій прогноз геополітичного розвитку відносин між країнами, ставлячи при цьому ряд питань. Маккіндер приділив увагу питанню про те, яка країна по праву займає положення Хартленду, і сам же дав відповідь на нього: центральність – поняття відносне. Відповідно, достатньо мати еко-

номічні або інформаційні ресурси для панування над цим центром [4, с. 475]. Бжезинський йде далі і відводить роль цього керівника Сполученим Штатам Америки. У підтвердження цих тез можна говорити про те, що сучасний глобальний інформаційний простір, в якому реалізуються геостратегії США – це світ, керований інформацією. Необхідно зазначити, що сьогодні 85% світової інформації виробляється саме в Америці, що дозволяє приховано інформаційно впливати на території Хартленду. У 2015 році було презентовано Стратегію національної безпеки США, де йдеться про потребу лідерства США у сучасному світі та необхідність продовжувати порядок денний, який використовує усі елементи національної сили, включаючи цінності, власний приклад, та співробітництво з партнерами, при цьому віддаючи перевагу «розумній силі» [6, с. 3–4]. Ми не можемо не помічати посилення впливу «м'яких» інструментів дії на систему міжнародних відносин з боку США. Яскравий приклад – це культурна політика США. Багато в чому американські цінності є неприйнятними для тієї ж самої Росії, проте, серед молоді доволі широкою популярністю користуються голлівудські фільми, велика кількість людей стежить за новинками американської індустрії розваг [2, с. 474–477].

Як приклад можна взяти сьогоднішню ситуацію з будівництвом «Північного потоку-2». Цей проект неоднозначно сприймається США, країнами Європи загалом і Німеччиною зокрема, що у свою чергу може бути пов'язане як з економічними інтересами, так і з певними геополітичними планами. Перше пов'язують з небезпекою надмірної залежності Європи від монопольного постачальника газу, тобто від Російської Федерації, що взагалі суперечить опорним документам самого Європейського Союзу. Для самої Росії економічні збитки від можливого зупинення будівництва газопроводу не на першому місці. Прагнучи завершити будівництво, Росія, перш за все, намагається принизити геополітичні можливості України як транзитера і відповідно домогтися визнання власної величч та геополітичної ролі. Аналітичні кола Європи, зокрема і німецькі, пильно стежать за ситуацією, що розгортається довкола трубопроводу «Північний потік-2», будівництво якого стало скандальним через численні санкції США та інших європейських держав. Насправді – це яскравий приклад геополітичного змагання на європейській арені, де використовуються, насамперед, американські інструменти трансатлантичного впливу. В цілому, проект під назвою «Північний потік-2» продовжує залишатися такою собі точкою напруженості на геополітичній карті Європи [5].

Схожої проблематики торкався і Н. Спайкмен. Цей геополітик, добре вивчивши праці Маккіндера та ознайомившись з останньою версією його глобальної геополітичної концепції, запропонував свій варіант базової геополітичної схеми, в центрі якої, очевидно, знаходились США, і вона відображала саме їх інтереси. Він солідарний з Маккіндером в тому, що існує материкова серцевина – Хартленд, – у зв'язку з чим відзначав: «Важливість материкової серцевини, виходячи з концепції Маккіндера, яка полягала в тому, що її перебування в центрі величезного континенту давало можливість створення потужної і об'єднаної внутрішньої системи наземної інфраструктури такого масштабу, щоб вона могла конкурувати з морськими комунікаціями» [9, с. 38]. В результаті власного аналізу тенденцій розвитку світу і співвідношення сил в ньому, Спайкмен приходить до висновку, що ключем до світового панування є домінування так званого Римленду. Останній географічно являв собою прибережні держави Європи і Азії, тобто той простір, який Маккіндер описав за допомогою поняття «внутрішній півмісяць». США, за Спайкменом, займають вигідне центральне положення [9, с. 35–44]. Тобто, американський геополітик вважав, що якщо США зможуть розгорнути атлантичні і тихоокеанські військові бази на ударній відстані від Євразії, то їм вдасться контролювати баланс сил уздовж всього Римленду, що було рівнозначно домінуванню над усією Євразією і, відповідно, над усім світом.

Висновки і пропозиції. Таким чином, праці Х. Маккіндера більше, ніж на століття визначили напрям стратегічного мислення найрозвинутіших держав Заходу, передусім – США. Саме вектор геополітичного мислення, що був визначений Маккіндером домінує при розгляді світових проблем. Відповідно, схожа геополітична схема світу була розвинута у кінці ХХ століття Збігневом Бжезинським. Загалом, саме Бжезинський майже через століття після Маккіндера розставив ті ж геополітичні акценти:

- Євразія є найважливішим регіоном світу;
- Євразію необхідно стримувати задля попередження світової гегемонії.

Можна сказати, що він осучаснив та трансформував доктрину Маккіндера і сформував власну концепцію захоплення Євразії задля встановлення світової гегемонії США. У будь-якому випадку, аби зрозуміти, що намагався донести нам З. Бжезинський, спершу варто звернутися до основних положень вчення Х. Маккіндера. Безумовно ці ідеї відіграли свою роль у формуванні міжнародних відносин ХХІ століття, чому ми можемо бачити багато яскравих підтверджень.

Список літератури:

1. Бжезинський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
2. Коротков Д.С. Пріоритети геостратегії США в контексті геополітичних концепцій. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131(4). С. 474–477 URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19900/1/1.%20d0%94.%20d0%a1.%20d0%9a%20d0%be%20d1%80%20d0%be%20d1%82%20d0%ba%20d0%be%20d0%b2.pdf> (дата звернення: 02.04.2021).
3. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття. Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз / за заг. ред. О. Дергачова. Київ : Політична думка, 1996. 448 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm> (дата звернення 02.04.2021).
4. Маккіндер Г. Географічна вісь історії / Гелфорд Джон Маккіндер // «І». 2005. № 39. С. 10–20.

5. Східноєвропейська полеміка довкола трубопроводу «Північний потік-2»: Геополітичні змагання на європейській арені 05.02.2021. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/sxidnoyevropejska-polemika-dovkola-truboprovodu-pivnichnij-potik-2/> (дата звернення: 30.03.2021).
6. A National Security Strategy of the United States of America . Washington, DC : The White House, 2015. February. 32 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (дата звернення: 31.03.2021).
7. Henry Kissinger. To settle the Ukraine crisis, start at the end. March 5, 2014. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html (дата звернення: 01.04.2021).
8. Mackinder H.J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. Washington, DC, 1996. 227 p.
9. Spykman N. The Geography of the Peace. N.Y., 1944. 66 p.

References:

1. Bzhezynskiy Z. (2000) Velyka shaxivnyca [The Great Chessboard]. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileya–NV. (in Ukrainian)
2. Korotkov D. (2018) Priorityty geostrategiyi SSHA v konteksti geopolitychnyx koncepcij [Priorities of USA geostrategy in the context of geopolitical concepts]. *Gileya: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh pracz* [Hileya. Scientific Bulletin]. Kyiv: «Vydavnyctvo «Gileya», (electronic journal), vol. 131, no. 4, pp. 474–477. Available at: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19900/1/1.%20d0%94.%20d0%a1.%20d0%9a%20d0%be%20d1%80%20d0%be%20d1%82%20d0%ba%20d0%be%20d0%b2.pdf> (accessed 02 April 2021).
3. Levandovskiy V. (1996) Ukrayina v geopolitychnyx koncepciyax pershoyi tretyny XX stolittya [The Geopolitical Component of Ukrainian Nation-Building Thought (First Half of the Twentieth Century)]. *Ukrayinska derzhavnist u XX stolittya: istoryko-politologichnyj analiz* [Ukrainian statehood in the twentieth century historical and political analysis]. Kyiv: Politychna dumka, 448 p. Available at: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm> (accessed 02 April 2021).
4. Makkinder G. (2005) Geografichna vis istoriyi [The Geographical Pivot of History]. «I», vol. 39, pp. 10–20.
5. Nezalezhnyj analitychnyj centr geopolitychnyx doslidzhen Borysfen Intel (05.02.2021) Sxidnoyevropejska polemika dovkola truboprovodu «Pivnichnij potik–2»: Geopolitchni zmagannya na yevropejskij areni [Eastern European Controversy over the Nord Stream-2 Pipeline: Geopolitical Competitions in the European Arena], (electronic journal). Available at: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/sxidnoyevropejska-polemika-dovkola-truboprovodu-pivnichnij-potik-2/> (accessed 30 March 2021).
6. DC: The White House (2015. February) A National Security Strategy of the United States of America. Washington, 32 p. Available at: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (accessed 31 March 2021).
7. Henry Kissinger (March 5, 2014) To settle the Ukraine crisis, start at the end. (electronic journal). Available at: https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html (accessed 01 April 2021).
8. Mackinder H.J. (1996) Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. Washington, DC, 227 p.
9. Spykman N. (1944) The Geography of the Peace. N.Y., 66 p.